

Секція 16
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ
СУДОВО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

УДК 343.13

М. І. Смирнов,
асистент кафедри кримінального процесу ОНЮА

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НОВИХ ФОРМ ВЗАЄМНОЇ
ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ПО КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Нині діючий механізм співробітництва у сфері кримінальної юстиції не відповідає адекватно потребам держав, визначає необхідність створення ефективних міжнародних механізмів для більш тісної взаємодії між державами [1]. Багато процесуальних елементів інституту взаємної правової допомоги не сприяють підвищенню його якісного рівня, навпроти, призводять до невиправданих витрат часу, тяганини і зниження ефективності. Вимога ефективності взаємодії держав у розслідуванні злочинів припускає можливість досягти найбільших результатів з найменшими зусиллями.

Аналіз двосторонніх договорів, укладених Україною з іншими державами свідчить, що значна їхня частина не забезпечує перспективу розширення форм правової допомоги, велика їхня частина не містить правила про допустимість надання будь-якої іншої допомоги, що не суперечить внутрішньому законодавству запитованої держави. Для двосторонніх договорів України характерна відсутність не тільки процесуальних основ застосування відеоконференцз'язку при проведенні процесуальних дій, проведенні трансграничних обшуків і вилучення інформації, переданої телекомунікаційним мережам, але і самої можливості використання нових форм взаємної правової допомоги в сфері міжнародного співробітництва.

Використання відеоконференцз'язку в кримінальному судочинстві, хоча і представляє немаловажний теоретичний і практичний інтерес, усе-таки відноситься до розряду майже недосліджених наукових проблем. Переконаливою ілюстрацією цьому є те, що в КПК України врегулюванню відносин, пов'язаних із застосуванням відеоконференцз'язку, присвячена лише ст. 303 і та обмежує його використання випадками забезпечення безпеки свідка, що підлягає допитові і тільки при розгляді справи в суді [2].

На сьогоднішній день в Україні відсутні комплексні дослідження, присвячені процесуальним питанням застосування нових форм взаємної правової допомоги по кримінальних справах, їхньої правової регламентації у вітчизня-

ному законодавстві і перспективам розвитку. Окремі нечисленні монографії і публікації викладені лише в плані постановки тих або інших проблем, що вимагають подальшого детального дослідження. Незважаючи на це, роботи О. Г. Волеводза, Ф. В'яткина, С. Зільбермана, Л. Алексеевої, А. Сизоненка, М. Я. Сегая, В. В. Мілінчук, Н. І. Пашковського, П. Д. Биленчука, Л. В. Брусніцина, О. Г. Халіулїна внесли вагомий вклад у досліджувану проблему.

Режими надання взаємної правової допомоги повинні забезпечити оперативне збирання й обмін доказами, при розслідуванні і розгляді кримінальних справ, ускладнених іноземним елементом із застосуванням сучасних технологій. Важливим засобом в контексті обговорюваної проблеми, що прискорює процедуру надання взаємної правової допомоги, що зменшує матеріальні витрати, значною мірою регулює організаційні колізії, є технологія відеоконференцзв'язку [3]. Це відповідає як інтересам держави, так і обвинувачуваного, підсудного і потерпілого. У той же час застосування відеозв'язку зберігає основні процесуальні гарантії.

Насторожене ставлення до такої форми взаємної правової допомоги по кримінальних справах є, як нам представляється, нічим іншим, як даниною симпатій чисто зовнішній і ритуальній процедурі проведення процесуально-слідчих дій. Помилковість такої позиції обумовлена тим, що судді, прокурори і слідчі пов'язані правилом, відповідно до якого перелік доказів і порядок їхнього збирання обмежуються лише зазначеними в кримінально-процесуальному законі. Цей факт міг би залишитися тільки констатацією, якби не перспектива використання в сфері міжнародного співробітництва нових форм взаємної правової допомоги.

Порядок проведення процесуально-слідчих дій із застосуванням відеоконференцзв'язку має деякі особливості, що відрізняють його від загального порядку проведення зазначених дій. На цій підставі робляться висновки, що це два принципово відмінних один від одного процесуальних порядків. Однак принципи кримінального процесу ті самі, як і для загального порядку проведення процесуально-слідчих дій, так і для порядку з використанням відеоконференцзв'язку. Відмінність останнього полягає в тому, що в ньому ці принципи під впливом зазначених вище факторів (швидкості, простоти, процесуальної економії) видозмінюються, при цьому, не втрачаючи свого процесуального характеру.

Неважко переконатися в тім, що така нова форма надання взаємної правової допомоги по кримінальних справах, як використання відеозв'язку при виконанні міжнародних доручень незначно впливає на дію принципів кримінального судочинства. Вилучення, характерні для процедури застосування відеоконференцзв'язку в сфері міжнародного співробітництва, вводяться з метою максимального прискорення, можливого здешевлення і спрощення порядку надання правової допомоги по кримінальних справах. Відповідно, ця нова форма співробітництва здобуває такі якості, як швидкість, ефективність, процесуальна економія. Так, застосування відеоконференцзв'язку в сфері міжнародного співробітництва дозволяє значно прискорити виконання міжнародних доручень, на-

приклад, при необхідності одержання показань від осіб, що знаходяться на території іноземної держави.

Переваги відеоконференцз'язку в порівнянні з традиційними формами надання взаємної правової допомоги полягають у наступному:

- по-перше, висока оперативність і ефективність одержання доказів у режимі реального часу без прибуття до місця їхнього перебування при дотриманні основних принципів кримінального судочинства на відміну від тривалого, формалізованого і не завжди ефективного процесу надання взаємної правової допомоги;

- по-друге, можливість проведення процесуальної дії безпосередньо або під керівництвом посадових осіб компетентних органів запитуючої сторони і відповідно до її кримінально-процесуального законодавства без порушення при цьому обмежень, що накладаються суверенітетом запитуваної держави. При виконанні міжнародних слідчих або судових доручень, як загальне правило, застосовується законодавство запитуваної держави, що робить не завжди можливим використання отриманих доказів в національному кримінальному судочинстві, у зв'язку з розходженням (іноді істотним) у порядку проведення процесуальних дій, критеріях допустимості доказів;

- по-третє, повна фіксація процесуальної дії або судового розгляду технічними засобами. Фіксація ходу і результатів процесуальної дії, проведеної в режимі відеоконференцз'язку шляхом відеозапису, має важливе значення. Протоколи відповідних процесуальних дій, складені представниками іноземної держави при виконанні міжнародних слідчих або судових доручень, далеко не в повному обсязі відображають зміст слідчої дії, не відображається форма і зміст питань, хоча все це має значення для оцінки доказів;

- по-четверте, застосування відеоконференцз'язку при проведенні процесуальних дій з тактичної точки зору має більше переваг у порівнянні з традиційними способами виконання міжнародних слідчих або судових доручень, де комунікативний контакт між особою, що розслідує (розглядає) кримінальну справу й іншим учасником процесуальної дії відсутній зовсім;

- по-п'яте, економія матеріальних коштів, часу і людських ресурсів при проведенні процесуальних дій. Витрати на закордонні відрядження для виконання слідчих дій (дуже часто безрезультатні), витрати по кримінальних справах, розгляд яких відкладається через неявку свідків і потерпілих, що знаходяться на території іноземної держави у багато разів більш високі, ніж витрати по проведенню процесуальних дій у режимі відеоконференцз'язку. Використання відеоконференцз'язку при наданні взаємної правової допомоги по кримінальних справах буде сприяти процесуальній економії — дотриманню термінів у кримінальному судочинстві [4], скороченню термінів проведення слідчих і судових дій. Закріплення в процесуальному законодавстві інституту відеоконференцз'язку дозволить реалізувати в кримінальному судочинстві закріплені в ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 р. і Міжнародному пакті про цивільні і політичні права 1966 р. принципи «розумного терміну судового розгляду» і права бути судженим «без невиправданої

затримки». Застосування відеоконференцзв'язку може докорінно змінити процедуру надання правової допомоги в цілому, що істотно скоротить у часі виконання міжнародних слідчих і судових доручень. Це є важливим аргументом ще і тому, що міжнародні договори про взаємну правову допомогу, не містять положень, що регламентують час виконання таких доручень;

– по-шосте, на відміну від виконання міжнародних слідчих або судових доручень традиційним способом, коли між первісними доказами і судом (прокурором, слідчим), що направив запит існує посередник — посадова особа компетентного органа запитуваної держави, що виконує це доручення, відеоконференцзв'язок, як проміжна ланка між первісним доказом і посадовою особою запитуючої держави, припускає мінімум можливостей для суб'єктивного впливу на неї з боку людини.

На думку окремих авторів, двосторонній відеоконференцзв'язок, безсумнівно, є своєрідною специфічною формою участі в судовому засіданні, хоча за багатьма параметрами ця модель правосуддя, безумовно, належать до заочної форми. Відзначаючи, що по злочинах невеликої суспільної небезпеки при достатній технічній оснащеності судів, слідчих ізоляторів — ця форма судочинства має чимало достоїнств: по-перше, заощаджуються витрати на транспортування підсудного до суду; по-друге, не відволікається для конвоювання і забезпечення охорони в суді визначене число працівників органів внутрішніх справ; по-третє, значно заощаджується настільки необхідний для суддів час; по-четверте, підсудний не буде почувати себе замкнено, як буває в залах судового засідання, де присутні його родичі і знайомі; по-п'яте, істотно скорочується проміжок часу між здійсненням злочину і моментом покарання винної особи [5].

Віднесення інституту відеозв'язку до заочної форми розгляду кримінальних справ і обмеження її застосування випадками перебування підсудного під вартою, нам представляється невірним, оскільки обмежує сферу її застосування винятково територією держави, тоді як потенційні можливості використання розглянутої технології набагато ширше. Заочний розгляд кримінальних справ має місце, коли учасник процесу (як правило, підсудний) знаходиться поза межами держави й ухиляється від явки в суд. У цьому випадку допускається розгляд під час відсутності підсудного, але за умови одержання доказів, що він був сповіщений про майбутній судовий розгляд. При застосуванні відеоконференцзв'язку підсудний, або будь-який інший учасник процесуально-слідчої дії не присутній безпосередньо в залі суду, а знаходиться в іншому приміщенні (місці), тобто віддалено є присутнім при розгляді і вирішенні його справи. У цьому, мабуть, основна відмінність заочного розгляду кримінальних справ від розгляду останніх із застосуванням засобів відеоконференцзв'язку. Відеоконференцзв'язок ефективно вирішує питання заочного розгляду кримінальних справ (ч. 2 ст. 262 КПК України), коли підсудний знаходиться на території іноземної держави і відмовляється прибути до місця розгляду його справи, але при цьому, згодний віддалено взяти участь у судовому засіданні в режимі відеоконференцзв'язку, тим самим, забезпечивши реалізацію права на участь у кримінальному судочинстві.

У зв'язку з викладеним і з урахуванням практики застосування відеоконференцв'язку в інших країнах вважається необхідним почати формування в національному кримінально-процесуальному законодавстві процесуальних основ використання відеоконференцв'язку при наданні взаємної правової допомоги по кримінальних справах у сфері міжнародного співробітництва [6]. Важливим кроком на цьому шляху могло б стати доповнення КПК України статтею приблизно такого змісту:

Надання взаємної правової допомоги по кримінальних справах з використанням технології відеоконференцв'язку.

1. Якщо при розслідуванні і розгляді кримінальних справ виникає необхідність проведення процесуальних дій на території іноземної держави, то про їхнє проведення в режимі відеоконференцв'язку суд, прокурор, слідчий вправі направити компетентним органам або посадовим особам іноземної держави запит, якщо це передбачено міжнародним договором України, міжнародною угодою або на основі взаємності.

2. Запитувана сторона при надходженні такого запиту повинна погодитися на застосування відеоконференцв'язку, якщо є технічна можливість і її застосування не суперечить фундаментальним принципам її законодавства.

3. За узгодженням сторін при відсутності технічних засобів у запитуваної держави, вони можуть бути надані запитуючою стороною.

4. Процесуальні дії проводяться безпосередньо або під керівництвом судді, прокурора або слідчого, який прийняв рішення про проведення процесуальної дії в режимі відеоконференцв'язку і відповідно до кримінально-процесуального законодавства запитуючої держави.

5. При проведенні процесуальної дії в режимі відеоконференцв'язку застосовуються процедури, що відповідають законодавству запитуючої держави в тій мірі, у якій це дозволяють закони запитуваної. При наявності серйозних колізій у процесуальному законодавстві запитуваної і запитуючої держав, у частини колізії повинне застосовуватися законодавство держави, на території якої знаходиться основний учасник процесуальної дії.

6. Посадові особи компетентних органів запитуваної держави повинні бути присутніми при проведенні відеоконференцв'язку. При необхідності їм повинні бути надані послуги перекладача. На них покладається обов'язок по встановленню особи, що бере участь у процесуальній дії і з дотримання фундаментальних принципів законодавства власної держави. Якщо в ході проведення процесуальної дії будуть порушені або виникне погроза порушення фундаментальних принципів правової системи запитуваної держави, її представник, що присутній під час процесуальної дії, вправі негайно втрутитися в її хід і вжити всіх необхідних заходів для того, щоб гарантувати проведення процесуальної дії відповідно до зазначених принципів.

7. При проведенні процесуальних дій у режимі відеоконференцв'язку участь спеціаліста є обов'язковою.

8. Відеоконференцв'язок може використовуватися при проведенні допиту, очної ставки, впізнання й інших процесуальних дій, якщо це передбачено

міжнародним договором України, міжнародною угодою або на основі взаємності.

9. Зведення про факти, встановлені при проведенні процесуальних дій у режимі відеоконференцзв'язку, поза залежністю від формальних особливостей закріплення, оцінюються за своїм фактичним змістом як відповідні джерела доказів, передбачені кримінально-процесуальним законодавством України.

10. Витрати, понесені в зв'язку з використанням відеоконференцзв'язку при наданні взаємної правової допомоги, підлягають відшкодуванню за рахунок запитуючої сторони, якщо тільки запитуюча сторона не заявить про відмовлення від відшкодування всіх або деяких з цих витрат. Якщо для застосування відеоконференцзв'язку потрібні або будуть потрібні істотні витрати, сторони проводять консультації з метою визначення термінів і умов здійснення прохання, а також способу покриття цих витрат.

Підводячи підсумок сказаному, необхідно відзначити, що законодавче регулювання кримінально-процесуальних питань використання відеозв'язку в різних країнах знаходиться в стадії становлення, у зв'язку з чим говорити про широке поширення такого роду процесуальних дій не можна. Проте, з урахуванням перспективності застосування відеозв'язку в кримінальному судочинстві, вважаємо необхідним як найшвидше введення в кримінально-процесуальне законодавство норм, що визначають специфіку доказів, отриманих з використанням засобів відеозв'язку, і умови проведення відповідних слідчих дій.

Література

1. Шахметов И. С. Преступность не знает границ // Прокурорская и следственная практика. — 1999. — № 3-4. — С. 127-131; Ковальський В., Михальчук В. Транскриміналі кордопів по визнає // Юридичний вісник України. — 2000. — № 21 (257), 25-31 трав. — С. 1, 5; Билецьук П. Д., Ерксов С. Е., Кофанов А. В. Транснаціональна організована преступность: состояние и трансформация: Учеб. пособие для вузов. — К.: Атика, 1999. — С. 111-114; Гавриш Т. С. Проблеми правової регламентації міжнародного співробітництва у галузі падапця Україною правової допомоги по кримінальних справах // Держава і право. — 2001. — № 13. — С. 382.
2. Смирнов М. І. Допустимість використання в кримінальному процесі свідчень анонімних свідків // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. — О., 2002. — Вип. 16. — С. 624-628; Смирнов М. Допустимість використання в кримінальному процесі показань анонімних свідків // Юридична Україна. — 2003. — № 4. — С. 34-37.
3. Смирнов М. И. Применение видеосвязи как мера обеспечения безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию, и возможность реализации в уголовном судопроизводстве права конфронтации // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 5. — С. 117-120; Смирнов М. И. Применение средств видеосвязи при оказании правовой помощи по уголовным делам в сфере международного сотрудничества // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 6. — С. 92-95.
4. Малайченко В. Щодо строків кримінального процесу // Право України. — 2000. — № 1. — С. 16-23.
5. Рустамов Х. У. Уголовный процесс. Формы: Учеб. пособие для вузов. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — С. 288.
6. Смирнов М. І. Застосування відеозв'язку при одержанні доказів по кримінальних справах у порядку падапця взаємної правової допомоги (процесуальні особливості) // Юридична Україна. — 2003. — № 8. — С. 23-30.